

Data przesłania artykułu: 6 VII 2021

Data przyjęcia artykułu do druku: 31 VIII 2021

DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2021.008>

HALINA JOANNA DUDAŁA

(Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

HIC LIBER IN ARCHIVIO CONVENTUS ASSERVANDUS, CZYLI O ARCHIWUM KLASZTORU ŚW. MARCINA KARMELITANEK BOSYCH W KRAKOWIE (1612–1655)

Słowa kluczowe

nowożytne archiwum zakonne, karmelitanki bose, Kraków

Keywords

early modern religious archive, Discalced Carmelites, Krakow

Streszczenie

Nowożytne archiwa polskich klasztorów żeńskich nie stały się dotychczas przedmiotem pogłębionych studiów, choć dziejom samych wspólnot zakonnych poświęcono już wiele publikacji. Uwagę badaczy przykuwała jednak przede wszystkim historia

Halina Dudąła, profesor w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, w latach 1997–2018 dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach. Zajmuje się historią Śląska, edytorstwem źródeł oraz archiwistyką. Autorka wielu publikacji, m.in. *Edukacja historyczna mieszkańców Górnego Śląska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* (Warszawa 1998); *Księgi metrykalne w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach. Przewodnik po zespole* (wspólnie z Wojciechem Schäfferem, Katowice 2013); *Kronika czasu przełomu. Górny Śląsk w latach 1919–1926 na fotografiach Stefana Pierzchalskiego* (wspólnie z Mirosławem Węckim, Katowice–Warszawa 2019).

E-mail: halina.dudala@up.krakow.pl

ORCID ID: 0000-0003-4620-1070

zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich, twórczość literacka zakonnic, ich epistolografia, funkcjonowanie książki w środowisku monastycznym czy teatr zakonny. Archiwum pojawiało się we wszystkich tych pracach wyłącznie jako repozytorium dokumentów historycznych, stanowiących źródłową bazę dla podjętych badań, nigdy natomiast jako wyodrębniony obszar działalności nowożytnych żeńskich klasztorów. W artykule omówiono funkcjonowanie w latach 1612–1655 archiwum najstarszego w Polsce klasztoru karmelitanek bosych w Krakowie, założonego przez mniszki przybyłe z Louvain, Mons i Antwerpii. Za pomocą analizy zachowanych archiwaliów wykazano, iż badane archiwum stanowiło obszar twórczej aktywności karmelitańskich mniszek, wyrażającej się m.in. w podejmowaniu decyzji o zachowaniu wybranych materiałów archiwalnych dla kolejnych generacji. Niderlandzkie fundatorki, przynosząc na grunt polski znaną im z autopsji praktykę tworzenia i przechowywania klasztornej dokumentacji, kładły tym samym fundament pod rozwój rodzimej kultury dokumentu, a zarazem też kultury pamięci.

Summary

Hic liber in archivio conventus asservandus or about the archives of the monastery of St. Martin of the Discalced Carmelite Sisters in Krakow (1612–1655)

The early modern archives of Polish female monasteries have not yet become the subject of in-depth studies, although many publications have already been devoted to the history of the religious communities themselves. However, the researchers' attention was primarily drawn to the history of female orders and religious congregations, the literary work of nuns, their epistolography, the functioning of books in the monastic environment or monastic theatre. The archive appeared in all these works only as a repository of historical documents constituting the source basis for the undertaken research, but never as a separate area of activity of modern female monasteries. The article discusses the functioning of the archives of the oldest Carmelite nunnery in Krakow, founded by nuns from Louvain, Mons and Antwerp, in the years 1612–1655. The analysis of the preserved archives showed that the studied archive was an area of creative activity of Carmelite nuns, expressed, inter alia, in making decisions about preserving selected archival materials for the next generations. The Dutch founders, by transferring to Poland the practice of creating and storing monastic documentation known to them from autopsy, at the same time laid the foundation for the development of their native document culture and, at the same time, the culture of remembrance.

Nowożytne archiwa polskich klasztorów żeńskich nie stały się dotychczas przedmiotem pogłębionych studiów, choć dziejom samych wspólnot zakonnych poświęcono już wiele publikacji¹. Uwagę badaczy przykuwała jednak

---

¹ Tekst artykułu powstał przy okazji realizacji projektu finansowanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w ramach konkursu Wspieranie działań

przede wszystkim historia zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich², twórczość literacka zakonnic, ich epistolografia, funkcjonowanie książki w środowisku monastycznym czy teatr zakonny³. Archiwum pojawiało się we wszystkich tych pracach wyłącznie jako repozytorium dokumentów historycznych stanowiących źródłową bazę dla podjętych badań, nigdy natomiast jako wyodrębniony obszar działalności nowożytnych żeńskich klasztorów. Tymczasem nie tylko przepisy prawne Soboru Trydenckiego (1545–1563), ale także dokumenty wydawane przez kolejnych szesnasto- i siedemnastowiecznych papieży coraz precyzyjniej określały miejsce i zadania archiwum w strukturze kościelnych urzędów diecezjalnych oraz zakonnych. Papież Pius V (1504–1572) w brewe *Inter omnes* z 6 czerwca 1566 r. jako pierwszy zebrał przepisy soborowe dotyczące archiwów kościelnych oraz potwierdził i rozszerzył na wszystkie włoskie diecezje normy wydane dla prowincji mediolańskiej na synodzie odbytym w 1565 r. przez Karola Boromeusza. Z kolei Sykstus V (1521–1590) w motu proprio *Provida Romani* z 29 kwietnia 1587 r. zobowiązał włoskich ordynariuszy i przełożonych domów zakonnych do sporządzenia inwentarzy dóbr diecezji i zakonów, a w brewe *Regularium personarum* z 20 czerwca 1588 r. polecał zakonom przekazać odpisy takich inwentarzy do ich archiwów centralnych w Rzymie⁴. Rozwiązania zastosowane w utworzonym w 1539 r. Towarzystwie Jezusowym były jednymi z najbardziej spektakularnych przykładów postępującej zmiany w podejściu kościelnych aktotwórców do własnej dokumentacji oraz do zarządzania nią. Jezuici wprowadzili trójstopniową strukturę własnych archiwów (archiwum domu, prowincji i centralne). Ponadto ordynacje zakonne przewidywały powstawanie na terenie każdej placówki około czterdziestu różnych ksiąg sprawozdawczych dotyczących jej stanu per-

---

archiwalnych 2020 – Opracowanie zasobu Archiwum Klasztoru Sióstr Karmelitanek Bosych w Krakowie, ul. Kopernika 44 (etap pierwszy).

² Zob. zwłaszcza publikacje: Borkowska, *Życie codzienne*; Borkowska, *Zakony żeńskie*. Także: Gil, *Życie codzienne*; Gąsiorowska, *Konwent klarysek*; Markiewicz, *Kronika fundacyjna*. Z kolei ważna publikacja Wyczawskiego, *Przygotowanie do studiów*, kancelarie klasztorne i wytwory ich funkcjonowania traktuje w sposób zbiorczy, a archiwom zakonnym poświęca zaledwie jedną niepełną stronę. Problem kancelarii i dokumentów klasztornych zasygnalizowany został jedynie także w pracy Jurek, *Dyplomatyka staropolska*.

³ Np. Nowicka-Struska, „Listy w kręgu kulturowym”, 193–213; Nowicka-Struska „Duchowość i piśmiennictwo”, 344–93; Kaczor-Scheitler, „Działalność pisarska”, 77–89; Nawrocka-Berg, „W teatrze klasztornym”, 207–19; Targosz, *Piórem zakonniczy*; Gwóźdź, *Kultura pisma i książki*.

⁴ Adamczyk, *Archiwa kościelne w aspekcie kanonicznym*, 167.

sonalnego, historii, administracji, szkół, duszpasterstwa, stowarzyszeń itd.⁵ Podkreślić jednak należy, że szesnastowieczne rozwiązania jezuitów w zakresie wytwarzania i przechowywania własnej dokumentacji mieściły się w długiej tradycji funkcjonowania archiwów zakonnych. Były one w istocie kontynuacją idei scentralizowanej organizacji zasobów archiwalnych dostrzegalnej już w czasach reformy kluniackiej przeprowadzonej na przełomie X i XI w. przez benedyktynów, a na początku XIII w. widocznej także w odniesieniu do cystersów i franciszkanów⁶. W tym kontekście XVI w., jakkolwiek ważny z punktu widzenia dokonań Soboru Trydenckiego w zakresie norm prawnych regulujących działalność archiwów, nie był stuleciem przełomu, a raczej intensyfikacji działań na rzecz kościelnego zasobu archiwalnego⁷. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że również w warunkach polskich zauważyć można percepcję wewnątrzkościelnych tendencji i kulturowych praktyk archiwizacyjnych. W Polsce bowiem jako pierwszy ideę centralizacji kościelnych zasobów archiwalnych podniósł już w 1601 r. bp Bernard Maciejowski (1548–1608, biskup krakowski w latach 1600–1608) w ramach prac synodu diecezji krakowskiej⁸.

Zmiany zachodzące w normach prawnych dotyczących archiwów obejmowały zatem zarówno diecezjalną, jak i zakonną administrację kościelną. Nie inaczej było w przypadku powstałego w XII w. Zakonu Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, zreformowanego w XVI stuleciu przez Teresę z Ávila (Teresa Sánchez de Cepeda y Ahumada, 1515–1582) i Jana od Krzyża (Juan de Yepes y Alvarez, 1542–1591). Zakon ten obecny był w Polsce już od 1390 r. (znani później jako tzw. karmelici trzewickowi). W 1605 r. działalność na ziemiach polskich rozpoczęła jego odmiana reformowana – karmelici bosci, a od 1612 r. także żeńska ich gałąź – karmelitanki bose⁹. W XVII i XVIII w. (a dokładnie w latach 1612–1725) na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej powstało osiem klasztorów karmelitanek bosych, mniszek prowadzących życie w całości poświęcone ascezie i kontemplacji. Klasztory te nie tworzyły żadnej kongregacji, każdy z nich był jednostką autonomiczną, należącą początkowo do włoskiej prowincji Zakonu, a od 1617 r. do nowo utworzonej prowincji polskiej. Nad jej funkcjonowaniem czuwał prowincjał, który co najmniej raz

⁵ Friedrich, *Archive und Verwaltung*, 375–81.

⁶ Ibid., 372.

⁷ Ibid., 370.

⁸ Nasiorowski, „List pasterski”, 248.

⁹ Wanat, *Zakon Karmelitów Bosych*, 21–51.

w czasie swojej trzyletniej kadencji wizytował każdy klasztor. W trakcie wizytacji badał całokształt życia klasztornego w kontekście zachowania praw, karności zakonnej oraz administracji domu. Kontrolował ponadto wszelkie urzędowe księgi klasztorne, uwierzytelniając je własnym podpisem i pieczęcią¹⁰. Klasztory, choć autonomiczne, stanowiły jednak sieć domów silnie powiązanych ze sobą wspólną historią i relacjami personalnymi, co znalazło odzwierciedlenie w zachowanej dokumentacji obejmującej każdy z aspektów funkcjonowania mniszych wspólnot: od majątkowo-gospodarczego, poprzez sprawy personalne, aż po życie religijne.

Asumpt do podjęcia badań nad powstaniem i początkową fazą rozwoju archiwum pierwszego w Polsce klasztoru karmelitanek bosych w Krakowie dała niepozorna adnotacja w następującym brzmieniu: *Hic liber in archivio conventus asservandus* („Należy tę księgę zachować w archiwum konwentu”). Słowa te zapisane zostały na karcie rękopisu pochodzącego z lat dwudziestych XVII w., a przechowywanego od 1787 r. w klasztorze karmelitanek bosych w Krakowie przy ul. Kopernika (Wesoła). Rękopis, a właściwie zbiór kilkunastu rękopisów znajdujących się we wspólnej oprawie, pod względem typologicznym przynależącej do tradycji opraw renesansowych, tzw. radełkowych¹¹, powstał w latach 1620–1626 w środowisku krakowskich karmelitanek bosych. Dodać należy, że klasztor położony przy ulicy Grodzkiej istniał w tej lokalizacji od 1612 do 1787 r., gdy zlikwidowany został decyzją prymasa Michała Poniatowskiego. Konwent w liczbie dwudziestu zakonnic przeniesiony został wówczas do powstałego w 1725 r. klasztoru św. Teresy od Jezusa i św. Jana od Krzyża w dzielnicy Wesoła. Wraz z nim z ulicy Grodzkiej przeniesione zostały także archiwum i biblioteka. Pierwsze próby porządkowania archiwum podjęte zostały w latach dwudziestych XX w., jednak inwentarz zawartości archiwum opracowany został dopiero w 1960 r. przez historyka i archiwistę zakonnego prof. Benignusa Wanata OCD. Włączył on wówczas omawiane rękopisy do zasobu klasztornej biblioteki, nadając im numer katalogowy 200¹². Jako autorka podana została matka Krystyna od św. Michała, czyli Christine van de Putte, Niderlandka, która w 1612 r. przybyła wraz z czterema towarzyszkami z klasztoru w Louvain w południowych Niderlandach do Krakowa na pierw-

¹⁰ Zieliński, *Polskie archiwum karmelitów*, 138.

¹¹ Dziękuję prof. Arkadiuszowi Wagnerowi z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu za wnikliwą konsultację oprawy zbioru rękopisów m. Krystyny od św. Michała.

¹² Wanat, *Inwentarz rękopisów biblioteki*, 27.

szą na ziemiach polskich fundację karmelitanek bosych. Christine van de Putte była nie tylko nieprzeciętną osobowością, ale także ważną osobą w historii relacji polsko-belgijskich. Urodziła się w 1579 r. w Venlo nad Mozą w zamożnej rodzinie mieszczańskiej. Jej bratem był profesor uniwersytetu w Louvain Erius (Erijk) van de Putte (1574–1646), w Polsce znany jako Erycjusz albo Henryk Puteanus, wybitny humanista, intelektualista oraz przyjaciel i wychowawca wielu Polaków. Wśród nich znaleźli się m.in. trzech synowie wojewody krakowskiego i hrabiego na Tęczynie Jana Tęczyńskiego, Jan i Krzysztof Rozdrażewscy, kuzynowie przyszłego króla Jana Sobieskiego, ale także wojewódzic brackłowski Jan Potocki, z którym zresztą łączyła Puteanusa więź przyjaźni, oraz syn Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego i kasztelana krakowskiego¹³. Christine van de Putte otrzymała bardzo staranne wychowanie i wykształcenie. Była poliglotką. Oprócz ojczystego języka niderlandzkiego posługiwała się biegle łaciną i językami włoskim, niemieckim oraz francuskim. Według E. Puteanusa miała także nauczyć się bardzo trudnego języka polskiego: „Linguae gentis, quae difficillima est, didicit”¹⁴. Matka Krystyna od św. Michała była dwukrotną przeoryszą krakowskiej wspólnoty (1617–1620, 1620–1623). Zadbła wówczas o wzniesienie przy kościele św. Marcina murowanego klasztoru poświęconego w dniu 26 IX 1621 r. Zmarła w Krakowie 9 IX 1628 r., a jej ciało – pochowane początkowo w krypcie kościoła św. Marcina – zostało w latach 1634–1637 przeniesione do zakonnego chóru. Jeszcze w kilka lat po śmierci przy jej trumnie modliły się odwiedzające klasztor św. Marcina polskie królowe, żony Władysława IV Wazy, Cecylia Renata Habsburżanka oraz Ludwika Maria Gonzaga¹⁵.

W opracowanym przez B. Wanata inwentarzu omawiane rękopisy opisane zostały jako jeden „Rkps oryginalny Matki Krystyny od św. Michała fundatorki klasztoru św. Marcina w Krakowie”. Data powstania oraz tytuł zaczerpnięte zostały z pierwszej w zbiorze karty zawierającej zapis w brzmieniu: „Amor. Testamentum amoris irrevocabile... Actum Cracoviae die Pentecostes 31 Junii Anno 1626 in Conventu Sancti Martini Episcopi et Confessoris hora circiter 10, coram S[anctissimo] Sacramento et Serenissima Regina Caelorum”¹⁶.

¹³ Czerenkiewicz, *Belgijska Sarmacja*, 36–53.

¹⁴ Puteanus, *Genealogia Puteana Bamelrodiorum*, 32.

¹⁵ Gil, *Słownik polskich Karmelitanek*, 15–16; Górski, *Żywoty pierwszych karmelitanek*, 362–71.

¹⁶ Wanat, *Inwentarz rękopisów biblioteki*, 27.

W rzeczywistości jednak na omawiany zabytek składa się 12 rękopisów, z których dziesięć to autografy matki Krystyny od św. Michała, jeden rękopis spisał jej spowiednik, a zarazem prowincjał polskich karmelitów bosych w latach 1620–1625 o. Jan Maria od św. Józefa Centurioni. Pierwszy rękopis w omawianym zbiorze – podpisany jedynie przez matkę Krystynę – został spisany nieznaną ręką, zapewne którejś z towarzyszących jej zakonnic. Analiza badanego zabytku pozwoliła więc przede wszystkim na dokładne ustalenie dat powstania poszczególnych jego części, ale także na odkrycie zróżnicowanej treściowo i językowo zawartości. Kolejność podanych poniżej rękopisów odpowiada ich układowi we współprawnym zbiorze.

Tab. 1. Struktura rękopisu „Amor. Testamentum amoris irrevocabile”

Nr rękopisu w zbiorze	Autor	Tytuł	Data powstania	Język	Uwagi
1.	Nieznany	<i>Amor. Testamentum amoris irrevocabile</i>	1626	j. łaciński	podpis matki Krystyny od św. Michała
2.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Amor. Brevis instructio circa testamentum factum</i>	1626	j. łaciński	
3.	O. Jan Baptysta od św. Józefa Centurione	<i>Modo di fare exercitii spirituali per renovare l'anima nell tratto interiore</i>	1620–1625	j. włoski, j. łaciński	
4.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Breve modo di far exercitii spirituali per renovar l'amor di Dio nell anima</i>	1 I 1623	j. włoski	tekst pisany na zamku księcia Aleksandra Zasławskiego w Ćmiełowie
5.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Lette polizze dato da un anima peccatrice</i>	26 V 1624	j. włoski	
6.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Mercisio dedicatorio</i>	V 1624	j. włoski	
7.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Protestessa fatto</i>	b.r.	j. włoski, j. łaciński	

Tab. 1. Struktura rękopisu... (cd.)

Nr rękopisu w zbiorze	Autor	Tytuł	Data powstania	Język	Uwagi
8.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Atti di fede</i>	b.r.	j. włoski	
9.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Brak tytułu [Litania do wszystkich Świętych]</i>	b.r.	j. włoski	
10.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Epistola nell hora o tempo vicino alla morte</i>	b.r.	j. włoski	
11.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Tratto della passione di Christo fatto del Reverendo Padre Joann Maria di S.to Giuseppe provinciale nostrae di Pologne</i>	b.r.	j. włoski	
12.	Matka Krystyna od św. Michała	<i>Deus meus Deus meus ut quid me relinquisti</i>	b.r.	j. łaciński, j. włoski	

W nawiązaniu do wspomnianej przez E. Puteanusa znajomości języka polskiego, którą posiadać miała matka Krystyna, warto zauważyć, że we wszystkich dziesięciu jej rękopisach tylko raz pojawia się wyraz polski, a mianowicie nazwa miejscowa Ćmielów, w zapisie matki Krystyny oddana jako „Smielo”¹⁷.

Powróćmy zatem do tytułowej adnotacji oraz tego, co może z niej wynikać dla współczesnego badacza procesów akto-, a zwłaszcza archiwotwórczych, ale także dla próby zrozumienia postrzegania własnego archiwum przez środowisko tworzących je siedemnastowiecznych mniszek karmelitańskich. Chronologiczne ramy badania wyznacza z jednej strony początek krakowskiej fundacji (1612), z drugiej natomiast fakt, że do połowy XVII w. zmarły jej założycielki oraz pierwsze pokolenie polskich karmelitanek bosych. Koniec tego

¹⁷ Od 1 VIII 1622 r. do 3 II 1623 r. krakowskie karmelitanki bose, uchodząc z miasta z obawy przed morowym powietrzem, przebywały kolejno w Bolesławiu, Pacanowie, Świernej oraz w styczniu 1623 r. w Ćmielowie na zamku należącym wówczas do księcia Aleksandra Zasławskiego. W omawianym zbiorze rękopis nr 4 podpisany został przez m. Krystynę od św. Michała w następujący sposób: „Anno 1623 1 Januarius nel Castello di Smiello d'ove siamo fugito per la pesta ha[?] prescritto questo”. „Amor. Testamentum Amoris irreuocabile”, 1623–1626, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/51: 120v.

okresu określa ponadto najazd Szwedów w 1655 r., który spowodował nie tylko konieczność opuszczenia przez mniszki Krakowa i granic Rzeczypospolitej na okres niemal trzech lat, ale także przyniósł ze sobą znaczne zniszczenie ich kościoła i zabudowań klasztornych¹⁸.

W 1612 r. niderlandzkie mniszki przywiozły ze sobą do Krakowa nie tylko kulturę duchową właściwą hiszpańskiej szkole mistyki tworzonej w nurcie karmelitańskim¹⁹, nie tylko sposób życia charakterystyczny dla tej wspólnoty zakonnej, ale także praktykowane w klasztorach w Louvain, Mons i Antwerpii sposoby postępowania z tworzoną i przechowywaną dokumentacją²⁰. W ujęciu zakonnych konstytucji Karmelu reformowanego miejsce i rola archiwum zostały określone już w drugiej połowie XVI w. przez Teresę z Ávila. W konstytucjach powstałych w 1564 r. zapisała ona, iż „dla przechowywania pism i depozytów klasztoru powinna być skrzynia o trzech kluczach [*arca trium clavium*], z których jeden zachowywać będzie przeorysza, a pozostałe dwa – starsze klucznice”²¹. Skrzynię zamykano zatem trzema różnymi kluczami, a jej otwarcie było możliwe tylko w obecności wszystkich trzech wymienionych osób. Według konstytucji „w skrzyni o trzech kluczach” oprócz bliżej niescharakteryzowanych pism i wartościowych depozytów miały znajdować się także egzemplarze samej konstytucji²². Reformatorka pisała ponadto o księdze rozchodów (księdze rachunków)²³, jak również przewidziała konieczność

¹⁸ Od 15 IX 1655 r. krakowski konwent przebywał poza Krakowem, a od 20 XI 1655 r. do 19 IX 1657 r. w czeskiej Pradze w zabudowaniach wzniesionych na potrzeby praskiej fundacji klasztoru karmelitanek bosych. Zob. Kowalczyk, *Dzieje klasztoru św. Marcina*, 156–7.

¹⁹ Górski, *Studia i materiały*, 35; Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański*, 12.

²⁰ Na fundację polską przybyły trzy Niderlandki: Maria od Trójcy Świętej z klasztoru w Brukseli, Małgorzata de Maulde (Małgorzata od Jezusa, 1586–1656) z klasztoru w Mons, Christine van de Putte (Krystyna od św. Michała, 1579–1628) z klasztoru w Louvain, Fryzyjka – Katarzyna Sitcis (Katarzyna od św. Józefa, zm. 1645) z Louvain oraz Angielka – Teresa Ward (Teresa od Jezusa, zm. po 1648) z klasztoru w Mons. Oprócz Krystyny od św. Michała oraz Katarzyny od św. Józefa pozostałe zakonnice w latach 1614–1617 powróciły do macierzystych klasztorów w Niderlandach. Zob. Gil, *Karmelitanki bose w Polsce*, 24.

²¹ Święta Teresa od Jezusa, *Sprawozdania duchowe*, 196.

²² „W każdym klasztorze niech się znajduje w skrzyni o trzech kluczach jeden egzemplarz niniejszych Konstytucji oraz inne egzemplarze, aby można je było czytać każdego tygodnia wszystkim siostronom razem zebranych, w czasie, jaki matka przeorysza uzna za stosowny, a każda jedna siostra niech wpoi je sobie mocno w pamięć”. Ibid., 200.

²³ „Sporządzane rachunki należy wpisywać w całości w księgę, jaka powinna być w klasztorze, w celu przedkładania każdego roku sprawozdania wizytatorowi”. Ibid., 201.

istnienia w każdym klasztorze w celi przeorskiej „jakiejś szafki z zamknięciem na przechowywanie dokumentów, listów i tym podobnych rzeczy – bo jeśli otrzymują jakieś poufne zlecenia od przełożonego – nie wypada, by to pozostawało na oczach wszystkim”²⁴. Była to zatem zapowiedź istnienia archiwum tajnego, odrębnego od „skrzyni o trzech kluczach”, a zatem też takiego, które dostępne byłoby jedynie dla urzędującej przeoryszy.

Ekspansja reformowanych klasztorów karmelitańskich w Europie w XVI i XVII w. oraz związana z nią wzmoczona produkcja akt przyczyniły się do rozwoju wewnątrzzakonnych norm kancelaryjno-archiwalnych. Proces ten pozostawał zresztą w ścisłym związku ze wspomnianymi wcześniej szerszymi i głębokimi zmianami w podejściu administracji kościelnej do własnych dokumentów i praktyk ich archiwizacji. W ten właśnie nurt czy też coraz mocniej zaznaczający się trend wewnętrznej organizacji archiwum wpisywało się prawo własne zakonów, w tym również Zakonu Karmelitańskiego. W 1635 r. wydane zostały w Rzymie instrukcje urzędów zakonnych dla prowincji włoskiej Zakonu opracowane przez karmelitę bosego o. Pawła Szymona od Jezusa Maryi i cieszące się popularnością w pozostałych prowincjach Zakonu, w tym także w prowincji polskiej²⁵. W ramach owych *Instructiones* drobiazgowo opisano nie tylko rodzaje tworzonej dokumentacji bieżącej, ale także zadania archiwum, a nawet jego lokalizację w zabudowaniach klasztornych. W krakowskim archiwum karmelitanek bosych przechowywane jest pochodzące z konwentu św. Marcina anonimowe siedemnastowieczne tłumaczenie na język polski *Instructiones*, dostosowane zarazem do specyfiki wspólnoty żeńskiej. Według zawartych w tym dziele trzynastu wskazówek prowadzenia archiwum bezpieczeństwo akt gwarantowane miało być dzięki właściwym warunkom ich przechowywania, które „Instrukcyja schowania iakiego osobnego abo skrzynie trzech klucow” określała w następujących słowach:

W kozdym klastorze niech będzie miejsce iakie scianami murowanemi ze wsząd opatrzone, blisko celle prowizorki i do ktorego by przez iey celle przystęp był, na ktoremby to miejscu wczesnie mogło stac to schowanie abo skrzynia trzech kluczy swemi podzielona komorkami, y tak wielka, w ktoreyby się rzeczy pomienione zmiescic mogły²⁶.

²⁴ Ibid., 217.

²⁵ Paweł Szymon od Jezusa Maryi, *Instructiones*, 119–22.

²⁶ „Instrukcyje roznych urzedow zakonnych”, XVII w., Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/31: nlb.

„Rzeczy pomienione”, czyli zasób archiwum klasztornego, opisane zostały w siedemnastowiecznej instrukcji z wielką dokładnością. Zaliczono do nich przede wszystkich osiem rodzajów ksiąg:

1. [Księga fundacji] „Księga w ktorej opisana iest Fundacya klastoru, w ktorej też niech piszą rzeczy wiadomości y pamięci godnieysze, które się codzien abo kiedyskolwiek przytrafiaią”.
2. [Księga wizytacji generalnych] „Druga Xięga niech tamze będzie w ktorej będą pisać imiona Visitatorów Generalnych y to co na Vizycie postanowią”.
3. [Księga wizytacji prowincjalnych] „Trzecia wktorej będą pisać Wizytatorów Prowicialnych y to co oni sporządza abo uchwałą”.
4. [Księga żywotów] „Czwarta Xięga będzie w ktorej to Przełożona zleci zakonnic umarłych imiona lata, mieysce urodzenia, Cnoty, znaczna Pobożnosc abo roztropność y mądrość, swiętobliwosc pokuty, obserwancyą zakonną doskonałą y insze rzeczy tym podobne pamięci godne będzie pisała na zostawienie tym które nastąpią pobudki do naśladowania ich, w czym wielka pilnosc zalecamy”.
5. [Księga profesji zakonnych] „Piąta księga niech tamze będzie, w ktorej tych które professyą czynią ojczynę, lata, imiona, y te ktoremi się na swiecie nazywali, iako tez te które w Zakonie mają, z imionami rodziców ich własnych, nadto godzinę y słowa professyey, którą uczyniła niech pilno piszą, na czym podpisze się Przeoryssa, Mistrzynie Nowicyuszek y ta sama która tę Proffessią na ten czas każda zosobna”.
6. [Księga dóbr klasztornych] „Szosta księga niech będzie w ktorej będą pisać dobra klastorne”.
7. [Księga przychodów i wydatków] „Siodma na pisanie accepty y expensy na kozdy miesiąc, w czym niech wszelaka ostroznosc y pilność będzie”.
8. [Księga pożyczek i obligacji] „Osma Xięga ma bydz w ktorej będą pisać to czego komu pożyczyli y długi które maia obligacye na Mszy SS. wieczne y dochody na nie naznaczone y insze cynsze które y u kogo mają y kiedy przypadają”²⁷.

Według „Instrukcyi schowania iakiego” w skrzyni o trzech kluczach znajdować powinny się ponadto: egzemplarz konstytucji zakonnych, ceremoniarz, kalendarz liturgiczny, kopie „aktow abo ordinacyi Kapituły y Definito-

---

²⁷ Ibid.

rium Generalnego w iednej xiędze y Kapituły z Definitorium Prowincjalnym w drugiej księdze, od W[ielebnego] O[jca] Prowicnyła y od iego sekretarza podpisane”²⁸.

Ostatnią grupę dokumentów przechowywanych w archiwum klasztornym, czyli w „skrzyni na trzy klucze”, stanowiły:

iakiekolwiek pisma publiczne iako to listy od Oyca Świętego w których łaskę iaką czyni klasztorowi kiedykolwiek pozwolone, Testamenty y inne zapisy, a osobiłwie kupna abo przedawania rzeczy nieruchomych, pozwolenia od Definitorium Generalnego abo Prowincjalnego na kupowanie abo przedawanie czego y inne tym podobne licencye, bądź tez od Generała abo od Prowincjiała otrzymane”²⁹.

Z punktu widzenia ładu w zasobie archiwum niezwykle istotna była końcowa uwaga o istnieniu spisu bądź rejestru zawartości archiwum: „Regestr tych wszystkich rzeczy tam niech będzie, które żeby prędzey, kiedy będzie potrzeba, zawsze znaleźli”³⁰. Nie mniej ważna była także wskazówka dotycząca przechowywania omówionych akt, łączenia ich ze sobą w grupy tematyczne oraz sposobu ich opisywania: „w rozných fascikulach niech będą związane i schowane listy Oyca Świętego, wespół Lysty Przełożonych Naszych do dobra klasztornego należące, wespół Testamenty, wespół zapisy, wespół swemi roz-nemi napisami poznaczone”³¹.

Dokumentacji klasztornej przechowywanej w „skrzyni na trzy klucze” nadany został zatem ściśle określony układ tematyczny, postać kancelaryjna (księgi i fascykuły), była ona również „napisami oznaczona”, a zatem opisana tak, by w połączeniu ze wspomnianym rejestrem zawartości dać możliwość szybkiego odnalezienia potrzebnych akt. Ostatni z kolei punkt „Instrukcji” zdaje się wskazywać na pewien rodzaj selekcji materiałów przeznaczonych do przechowywania w archiwum klasztornym: „Rzeczy zas niepożytecznych y mało potrzebnych zadną miarą w tey skrzyni abo w tem schowaniu niech nie chowają”³².

Uwaga to ważna z punktu widzenia analizy tytułowej adnotacji zawartej w rękopisach matki Krystyny od św. Michała. Uznano bowiem najwyraź-

---

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

niej, iż były one „pożyteczne i potrzebne” dla duchowego rozwoju młodej wspólnoty.

Porównanie zawartego w *Instrukcjach urzędów zakonnych* wykazu dokumentacji obligatoryjnie tworzonej i przechowywanej w żeńskim klasztorze karmelitańskim, z zachowanymi materiałami archiwalnymi powstałymi w konwencie św. Marcina pomiędzy 1612 a 1655 r., wskazuje na skrupulatne przestrzeganie przez krakowskie mniszki przywołanych wyżej norm. Powstały bowiem w omawianym okresie następujące księgi: fundacje klasztorne³³, księga żywotów³⁴, księga profesji zakonnych³⁵, księga dóbr klasztornych³⁶, listy generałów i definitorów³⁷, księga elekcji i akt kapitulnych³⁸. W „skrzyni na trzy klucze” przechowywano ponadto manual³⁹, regułę pierwotną⁴⁰, jak też omawiane

---

³³ „Opisanie sposobu którymi srodkami y przez które osoby Pan Bog przyprowadził Oice y Siostry Zakonu Nswietszey Panny Mariei z Gory Carmelu Carmelitaney Bosse do Krolestwa Polskiego za Oica S[wietego] Pawła 5”, XVII, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/135; „Księga fundacji klasztorów Karmelitanek Bosych Prowincyei Polskiej Ducha Sw[iętego] Od Roku Panskiego 1612”, 1713, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/136.

³⁴ „Księgi w których są krótko opisane żywoty y cnoty zmarłych zakonniczek Bosych Zakonu Najsw[iętszej] Panny Mariei z Góry Karmelu w klasztorze krakowskim św. Marcina od Roku Panskiego 1627”, 1627–1662, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/134.

³⁵ „Xięgi w których się piszą elekcye y insze acta kapitulne klasztoru krakowskiego S[wietego]Marcyna Karmelitanek Bossych Roku Panskiego 1630, 1630–1779”, 1780, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/26.

³⁶ „Iura et oblata conventus S[ancti] Martini Carmelitarum Disalceatarum 1617–1701”, 1717, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/22; „Inwentarz abo krótkie zebranie praw klasztorowi S[wietego] Marcyna Karmelitanek Bossych służących których Regestr na końcu książki 1660 poczęty”, 1660, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/27.

³⁷ „Listy generałów Zakonu i prowincjałów prowincji polskiej: Jana od św. Józefa, Bonawentury od św. Stanisława, Ignacego od św. Jana, Sebastiana od Wszystkich Świętych, Michała od Zwiastowania”, 1633–1778, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/19.

³⁸ „Xięgi w których się piszą elekcye y insze acta kapitulne klasztoru krakowskiego S[wietego]Marcyna Karmelitanek Bossych Roku Panskiego 1630, 1630–1779”, 1780, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/26.

³⁹ „Najpierwszy Manual naszej reformy”, 1590, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/35; „Manual Officyi abo Służby Boskiej według obrzędu y zwyczaju Braciei Karmelitow Bosych”, 1649, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/37.

⁴⁰ „Regula primitiva et constitutiones Fratrum Disalceatorum congregationis S[anctae] Eliae, Romae. Ex typogr. Guilemi Facciotti”, 1611, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/39.

Instrukcje urzędów zakonnych. Wśród niezachowanych wymienić należy natomiast najstarszą księgę bądź księgi rachunków, jak również rejestr zawartości archiwum⁴¹. Co równie ważne, księgi przechowywane w „skrzyni na trzy klucze” opatrzone zostały dodatkowo adnotacją umieszczoną na niewielkich karteczkach przyklejonych na obwolutach, zawierających napis w następującym brzmieniu: „Ta ksiąska ma być pilnie chowana w skrzyni o trzech kluczach”⁴².

Omawiając dokumentację wytworzoną w pierwszej połowie XVII w., warto zwrócić uwagę na licznie zachowaną korespondencję krakowskich mniszek, a wśród niej zwłaszcza tę skierowaną do matki Krystyny od św. Michała⁴³, następnie listy osób duchownych i świeckich do zakonnic konwentu św. Marcina oraz listy karmelitanek z klasztorów spoza granic Rzeczypospolitej do klasztoru krakowskiego⁴⁴. Jako szczególnie cenną pamiątkę karmelitanki bose od św. Marcina przechowywały również niedatowany list towarzyszek św. Teresy z Ávila – bł. matki Anny od św. Bartłomieja (Garcia, 1549–1626)⁴⁵.

Kolejną dużą grupę materiałów archiwalnych gromadzonych już przez fundatorki klasztoru św. Marcina, później zaś przez pierwszą polską generację krakowskich mniszek tej reguły, były różnego rodzaju teksty o charakterze religijnym: pieśni, rozmyślenia, kazania, ćwiczenia duchowe⁴⁶. Do tej grupy zaliczyć możemy właśnie rękopisy matki Krystyny od św. Michała, ale także

---

⁴¹ Księga przychodów i wydatków klasztoru św. Marcina pochodzi dopiero z 1760 r.: „Księga accepty i wydatków klasztoru karmelitanek bossych przy kościele S[więtego] Marcina y S[więtego] O[jca] N[aszego] Jozefa będących gdzie y wizyty W[ielebnych] O[jców] N[aszych] wizytatorów generalnych y prowincyalnych od Roku P[añskiego] 1760”, 1760–1788, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/184.

⁴² Np. „Instrukcje rozných urzędów zakonnych”, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych 533/1/0/31; „Manuale Divinorum Officiorum”, 1590, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/35.

⁴³ Listy o. Dominika od Jezusa Maryi i o. Jana Marii od św. Józefa (Jana Centurione) do m. Krystyny od św. Michała (Christine van den Putte), 1617–1623, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/153.

⁴⁴ Listy karmelitanek bosych z Rzymu, Bolonii, Brukseli, Antwerpii i Pragi do klasztoru św. Marcina w Krakowie, 1614–1745, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/165.

⁴⁵ List bł. Matki Anny od św. Bartłomieja (Anny Garcia), 1612–1626, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/168.

⁴⁶ Np. „Kantyczki na Boże Narodzenie”, 1650–1750, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/58; „Tryumf S[więtej] Teresy, Fundat[orki] Zakonu Karmelitów B[osych] wiersze z łacińskiego na polski przełożone przez Walentego Chuchrackiego studenta nauk wyzwol[onych] Jej Mości Pannie Christinie od S[więtego] Michała Preoryszy R[oku] P[añskiego] 1623 dnia 5 października”, 1623, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/97.

specyficzną, bo właściwą tylko karmelitańskiej kulturze duchowej i literackiej, korespondencję mniszek z Jezusem⁴⁷, jak też podobnie niepowtarzalne wezwania do współzawodnictwa duchowego, czyli *certamina*⁴⁸, sentencje do kołatania⁴⁹, ale również wiersze⁵⁰ oraz pouczenia duchowne i rozważania⁵¹.

Instrukcje urzędów zakonnych, a zwłaszcza ta ich część, która dotyczyła sposobu prowadzenia klasztornego archiwum, nie wskazywały w szczegółach na sposób znakowania akt, choć wspominały o tym, że mają być one „roz-nemi napisami poznaczone”. Nie podano jednak przykładu znakowania poszczególnych akt. W praktyce zatem najstarsze księgi wpisów wytworzone przez krakowski klasztor św. Marcina pozwalają stwierdzić, że na ich oprawach przyklejano niewielkich rozmiarów karteczki informujące o zawartości i przynależności do „skrzyni na trzy klucze”, czasem zaś opis umieszczano wprost na grzbiecie księgi. Wszelkie zachowane oznaczenia pozbawione były jednak cyfr lub znaków graficznych⁵². Te pojawiły się dopiero w trakcie prób porządkowania archiwum w XX w.

W świetle analizowanych *Instrukcji urzędów zakonnych* archiwum klasztoru karmelitańskiego posiadało wydzielony w postaci osobnego pomieszczenia lokal, jak też wyraźnie wyodrębnione zadania. Osobno natomiast i równie szczegółowo omówiono pomieszczenie biblioteki klasztornej oraz obowiązki bibliotekarki. W ujęciu *Intructiones* biblioteka pełniła także funkcję skryptorium: „w bibliotece zwykły być stoł na iakim mieyscu wczesnym, kałamarz do pisania, papier y insze rzeczy do pisania potrzebne, y stołki iakie do siedze-

---

⁴⁷ Listy karmelitanek bosych z klasztoru św. Marcina do Jezusa. Listy Jezusa do siostr z klasztoru św. Marcina, 1650–1699, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/48.

⁴⁸ „Certamina (wezwania) współzawodnictwo klasztoru św. Marcina w Krakowie”, 1652–1787, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/47.

⁴⁹ Matka Anna od Jezusa (Jadwiga Stobieńska), „Sentencje do matraki po jutrzni”, 1634–1637, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/49.

⁵⁰ S[iostra] Febronia od Ducha Św. dla s[iostry] Eufrazji od Zwiastowania Wiersz św. Teresy, 1646–1692, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/50.

⁵¹ „Exhortacye niektóre punkta co ważniejsze ile się ich mogło pamiętać W[ielebnego] Oycy Jana Marii od św. Józefa, od 23 maja 1624 do 29 czerwca 1624”, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/52.

⁵² Np. „Księga profesyi s[ióstr] karm[elitanek] b[osych] konwentu S[więtego] Marcina w Krakowie”, 1613–1780, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/23; „Xięgi w których się piszą elekcy y insze acta kapitulne klasztoru krakowskiego S[więtego] Marcyna Karmelitanek Bossych Roku Panskiego 1630, 1630–1779”, 1780, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/26.

nia”⁵³. Bibliotekarka natomiast „niech ma wielkie staranie o ochendostwie, proch, pajęczyny y insze smieci przynamniy raz w tydzień niech ociera, a na mole y na myszy sposobow rozných dla wygubienia ich szuka. Także też niech czasem rusza Xiąg tych które nieczęsto otwarzaią dla przewietrzenia ich”⁵⁴.

Zwracam uwagę na fakt szczegółowego opisanie biblioteki i zadań bibliotekarki, gdyż rozróżnienie pomiędzy archiwum a biblioteką jest moim zdaniem obecne nie tylko w usankcjonowanych prawem własnym zakonu normach, ale także, a może przede wszystkim, w odmiennej praktyce postępowania mniszek z książką rękopiśmienną i rękopisem będącym fragmentem konkretnej spuścizny. Rękopisy matki Krystyny od św. Michała powstały jeszcze przed ukazaniem się w 1635 r. *Instrukcji urzędów zakonnych*. Z kolei do ich współoprawienia, czyli utworzenia zwartego korpusu tekstów, doszło już po śmierci autorki we wrześniu 1628 r., a zapewne jeszcze przed załamaniem się krakowskiego ośrodka introligatorskiego po potopie szwedzkim. Skłaniałabym się raczej do umiejscowienia daty sporządzenia oprawy bezpośrednio po śmierci matki Krystyny, gdy w jej najbliższym otoczeniu żywa była pamięć o niej i przekonanie o ponadczasowej wartości jej rękopiśmiennej spuścizny. Sądzę też, że z tego samego okresu pochodzi anonimowy wpis o umieszczeniu rękopisów w archiwum krakowskiego konwentu św. Marcina, a nie w bibliotece. To znacząca uwaga, wskazuje ona bowiem na to, że w świadomości pierwszych pokoleń polskich karmelitanek bosych funkcjonowało już wspomniane wyżej rozróżnienie pomiędzy biblioteką i archiwum, a co więcej – zachowane rękopisy matki Krystyny zdecydowano się ulokować w zasobie archiwum, nie zaś biblioteki. O istnieniu biblioteki w konwencie św. Marcina i o dynamicznym nią zarządzaniu świadczy wpis w *Księdze elekcji i innych akt kapitułnych* z dnia 7 VIII 1637 r.:

proponowano na kapitule, jeśliby siostry chciały darować W[ielebnym] Ojcom naszym klasztoru krakowskiego Św. Michała i Józefa księgi francuskie Matek naszych fundatorek, których belo w liczbie 27 różnych edycji i autorów, zezwolili wszystkie, krom dwóch głosów⁵⁵.

⁵³ Zob. Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/31.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ „Xięgi w których się piszą elekcyje y insze acta kapitulne klasztoru krakowskiego S[więtego] Marcyna Karmelitanek Bossych Roku Panskiego 1630, 1630–1779”, 1780, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/26: 19r.

Jest to jeden z nielicznych przekazów źródłowych mówiących o wyposażeniu konwentu św. Marcina w przedmioty (w tym wypadku książki) przywiezione przez fundatorki, zatem także przez matkę Krystynę, z Louvain, Mons i Antwerpii do Krakowa. To oczywiste, że niderlandzkie mniszki przywiozły ze sobą do Polski niezbędne sprzęty, wśród których, jak wynika z owego zapisu, ważne miejsce zajmował klasztorny księgozbiór. Inną kwestią jest sprzeciw dwóch zakonnic wobec takiej darowizny. Być może w 1637 r. były to już jedyne mniszki, które mogły skorzystać z literatury francuskojęzycznej. Dla pozostałych ta lektura była zapewne ze względów językowych niedostępna.

Nowożytnie archiwum karmelitańskich mniszek powstawało zatem we współzależności przepisów tworzonego i wdrażanego prawa własnego zakonu oraz oddolnej dynamiki procesów związanych z przechowywaniem pamięci o ludziach i wydarzeniach posiadających dla wspólnoty spoiwogenny charakter. Oznacza to, że pokolenie mniszek z końca lat dwudziestych i trzydziestych XVII w. (towarzyszek i wychowanek matki Krystyny) postrzegało archiwum własnego konwentu nie tylko jako miejsce przechowywania dokumentacji niezbędnej do funkcjonowania klasztoru, ale także jako miejsce pamięci i – co nie mniej ważne – miejsce wiedzy. Dodam jedynie, że w istocie taka konkluzja nie zaskakuje po lekturze pism św. Teresy z Ávila. Kształtowanie kultury pamięci, formowanie nawyków związanych z zapamiętywaniem wynikało bowiem wprost z dzieł reformatorki Karmelu znanych, regularnie czytanych i słuchanych przez karmelitańskie mniszki. W *Księdze fundacji* św. Teresa w takich oto słowach uzasadniała własny wysiłek kronikarski: „opis taki nie byłby bez pożytku, gdyż pobudzałby te, które po nich przyjdą, do naśladowania tych pierwszych” oraz „te, które po nich przyjdą, czytając te rzeczy, wezmą sobie z nich pobudkę do naśladowania dobrych początków i przykładów”⁵⁶. „Dobre początki”, czyli zakonne kronikarstwo i dziejopisarstwo, oraz „dobre przykłady”, czyli zakonne żywotopisarstwo, znalazły twórcze rozwinięcie w działalności pisarskiej kolejnych generacji karmelitanek bosych w Polsce, natomiast archiwum w naturalny sposób pełniło funkcję skarbca tekstów własnych stanowiących warunek konieczny formacji duchowej oraz intelektualnej, ale zarazem także wyznacznik tożsamości i odrębności kulturowej tej wspólnoty mniszek.

Badając siedemnastowieczne archiwum pierwszego w Polsce klasztoru karmelitanek bosych, nie sposób nie zwrócić uwagi na jeszcze jeden interesujący aspekt. Zakonna reguła życia mniszek ograniczała ich kontakty z tzw. świa-

⁵⁶ Święta Teresa od Jezusa, *Droga Doskonałości*, 455, 594.

tem zewnętrznym do niezbędnego minimum. Hermetyczny krąg wspólnoty składał się więc z niewielkiej i stałej grupy kobiet. To one wytwarzały klasztorną dokumentację, dbały o nią, czyli w praktyce decydowały o jej jakości, warunkach przechowywania oraz funkcjonowaniu wybranych jej fragmentów w wewnętrznym obiegu czytelnictwa. Ramy wyznaczane zakonnej piśmienności i pamięci przez regułę zakonu i konstytucje siedemnastowieczne mniszki karmelitańskie wypełniały swoją inwencją twórczą w zakresie treści, a często także formy tworzonych dokumentów. O ile zatem w podstawowym trzonie urzędowej dokumentacji (np. księgi elekcji, księgi rachunków, księgi dóbr klasztornych) potrzeba, ale i szansa wyrażenia indywidualnej wrażliwości i refleksji nie znajdowały dla siebie pola do otwartej manifestacji, o tyle już w odniesieniu do zapisków osobistych, poezji, modlitw, a czasem także tekstów duchowych rozmyślań i wezwań do współzawodnictwa (*certamina*) sytuacja wyglądała zgoła inaczej. Misterne inicjały i zdobienia brzegów kart, rysunki figuralne, ornamenty roślinne i zwierzęce, a czasem też entomologiczne, wzbogacające np. *Spis obligacji klasztoru św. Marcina*⁵⁷, zdają się ukazywać świat przeżyć i obserwacji czynionych niejako na marginesie głównego nurtu życia klauzurowej mniszki, wyznaczanego przez praktyki ascetyczne i modlitwę kontemplacyjną.

Dla współczesnego badacza stanowić one mogą jednak szansę na uchwycenie i próbę zrozumienia fenomenu archiwum tworzonego przez kobiety i dla kobiet, a jednocześnie niepozostającego w opozycji do świata mężczyzn, z których pomocy w sytuacjach koniecznych z prostotą zresztą korzystano. Po dramatycznych dla krakowskiej wspólnoty wydarzeniach najazdu szwedzkiego w połowie XVII w. pomoc w uporządkowaniu ocalałych archiwaliów, a zarazem spraw majątkowych klasztoru, zapisano wprost w słowach modlitewnej wdzięczności: „Za duszę W[ielebnego] O[jca] N[aszego] Henryka od Prokuratora y D[efinitora] Naszego, który te y insze księgi klasztorne sporządził y pozaczynał, powinien się modlic konwent nasz teraz y na potym będący”⁵⁸.

Archiwum siedemnastowiecznej krakowskiej wspólnoty stanowiło zatem obszar twórczej aktywności karmelitańskich mniszek, wyrażającej się m.in. w podejmowaniu decyzji o zachowaniu wybranych materiałów archi-

⁵⁷ „Obligaciones Conventu naszego względem Kosciola S[więtego] Marcina”, XVII w., Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/46.

⁵⁸ „Inwentarz abo krótkie zebranie praw klasztorowi S[więtego] Marcina Karmelitanek Bosych służących których Registr na końcu ksiąski 1660 poczęty”, 1660, Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych, 533/1/0/27.

wałnych dla kolejnych generacji. Niderlandzkie fundatorki, przenosząc na grunt polski znaną im z autopsji praktykę tworzenia i przechowywania klasztornej dokumentacji, kładły tym samym fundament pod rozwój rodzimej kultury dokumentu, a zarazem też kultury pamięci. W ślad za rękopisami matki Krystyny od św. Michała tworzone były przez kolejne pokolenia polskich mniszek karmelitańskich zbiory ich osobistych notatek, poezji, rozważań i pieśni. Można zatem zaryzykować twierdzenie, iż spuścizny rękopiśmienne, tak jak rękopisy matki Krystyny od św. Michała, to nadal żywe archiwa. Twórcy tekstów dawno nie żyją, klasztor św. Marcina nie istnieje, ale archiwum przetrwało i owocuje. Zachowało bowiem pamięć. Usytuowane – jak proponuje Aleida Assmann – „w połowie drogi między kanonem a zapomnianiem [...] jest częścią biernego wymiaru pamięci kulturowej, gdyż magazynuje materiały w stanie pośrednim, między «już nie» a «jeszcze nie», pozbawione swej dotychczasowej egzystencji i oczekujące następnej”⁵⁹.

■ Bibliografia

- Adamczyk, Jerzy. „Archiwa kościelne w aspekcie kanonicznym”. *Roczniki Nauk Prawnych* 23, nr 3 (2012): 165–89.
- Assmann, Aleida. *Między historią a pamięcią. Antologia*. Redakcja naukowa i posłowie Magdalena Saryusz-Wolska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- Borkowska, Małgorzata. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996.
- Borkowska, Małgorzata. *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2010.
- Ciesielska-Borkowska, Stefania. *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939.
- Czerenkiewicz, Michał. *Belgijska Sarmacja, staropolska Belgia*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013.
- Friedrich, Markus. „Archive und Verwaltung im frühneuzeitlichen Europa. Das Beispiel der Gesellschaft Jesu”. *Zeitschrift für historische Forschung* 35 (2008): 369–403.
- Gąsiorowska, Patrycja. *Konwent klarysek krakowskich do końca XVIII wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, 2015.
- Gil, Czesław. *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce XVII–XIX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 1997.

⁵⁹ Assmann, *Między historią a pamięcią*, 81, 83.

- Gil, Czesław. *Słownik polskich Karmelitanek Bosych 1612–1914*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 1999.
- Gil, Czesław. *Karmelitanki bose w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2011.
- Górski, Karol. „Żywoty pierwszych karmelitanek polskich”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 6 (1963): 361–95.
- Górski, Karol. *Studia i materiały z dziejów duchowości*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1980.
- Gwóźdź, Jolanta. *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach kontemplacyjnych dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Jurek, Tomasz, red. *Dyplomatyka staropolska*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Kaczor-Scheitler, Katarzyna. „Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica* 13 (2010): 77–89.
- Klasztor św. Marcina karmelitanek bosych 1612–1787. Archiwum Klasztoru Karmelitanek Bosych (Wesoła), Kraków. 533/1/0.
- Kowalczyk, Halina. „Dzieje klasztoru św. Marcina sióstr karmelitanek bosych w Krakowie (1612–1711)”. Praca magisterska, Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, 1990.
- Markiewicz, Anna, red. *Kronika fundacyjna Klasztoru Mniszek zakonu Kaznodziejskiego na Gródku w Krakowie 1620–1639*. Kraków: Wydawnictwo Esprit, 2007.
- Nasiorowski, Sławomir. „List pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992.
- Nawrocka-Berg, Magdalena. „W teatrze klasztornym córek świętej Teresy”. *Barok. Historia – Literatura – Sztuka* 11, nr 2 (2004): 207–19.
- Nowicka-Struska, Anna. „Listy w kręgu kulturowym karmelitanek bosych w XVII i XVIII wieku. Ze studiów nad rękopisami z Biblioteki Karmelitanek Bosych”. W *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej (stulecia XVI–XIX)*, zredagowali Piotr Borek i Marcei Olma, 5: 193–213. Kraków: Wydawnictwo Collegium Columbinum, 2015.
- Nowicka-Struska, Anna. „Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku”. W *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku. Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości*, zredagowała Alina Nowicka-Jeżowa, 7: 344–93. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Paweł Szymon od Jezusa Maryi. *Instructiones Fratrum Discalceatorum Congregationis S[anctae] Eliae Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*. Romae 1635.
- Puteanus, Ericius. *Genealogia Puteana Bamelrodiorum Venlonensium ab origine urbis sive anno MCCCXLIII per utrumque sexum deducta*, Lovanii Ex Officina Philippi Dormali 1630. Udostępniono 12 listopada 2020. https://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ156370406.
- Targosz, Karolina. *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2002.

- Święta Teresa od Jezusa. *Droga Doskonałości; Twierdza Wewnętrzna; Księga Fundacji*. Zredagował Michał Machajek. Przetłumaczył Henryk Piotr Kossowski. Wyd. 3. Dzieła 2. Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1987.
- Święta Teresa od Jezusa. *Sprawozdania duchowe; Podniety miłości Bożej; Wołania duszy do Boga; Konstytucje; Sposób wizytowania klasztorów; Dwa pisma humorystyczne; Poezje; Myśli; Listy (wybór)*. Przetłumaczył Henryk Piotr Kossowski. Wyd. 3. Dzieła 3. Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1995.
- Wanat, Benignus Józef. „Inwentarz rękopisów biblioteki SS. karmelitanek bosych w Krakowie na Wesołej”. Mps w Klasztorze Karmelitanek Bosych w Krakowie, 1960.
- Wanat, Benignus Józef. *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*. Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1979.
- Wyczawski, Hieronim Eugeniusz. *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*. Zredagowali Tomasz Moskal i Aleksander Krzysztof Sitnik. Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo OO. Bernardynów „Calvarianum”, 2019.
- Zieliński, Jerzy. „Polskie archiwum karmelitów bosych: historia, wybitne postaci, metoda i zbiory”. *Itinera Spiritualia* 12 (2019): 137–58.